

John Barclay *Argenis* Magyarországon

TÜSKÉS Gábor

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, tudományos tanácsadó,
osztályvezető

ORCID: 0000-0002-0177-1355

John BARCLAY's *Argenis* in Hungary

Abstract | The aim of this study is to examine the process and the main forms of the reception of *Argenis* in Hungary, with particular attention to the copies and references to the work preserved in historical book collections and libraries; the manuscript and printed translations; and to the novels inspired by it. One of the notable features of the reception is that, although the presence of the work in public and private libraries can be traced back to the mid-17th century, the first translations were made relatively late, in the second half of the 18th century. Four of the translations survived in manuscript form and circulated in copies, but in 1792 two new translations appeared in print simultaneously. During the 17th and 18th centuries, *Argenis* was read by members of all educated social strata and all denominations; no other foreign novel had attracted the same level of interest. Among the collectors of *Argenis*, there was a strikingly large number of people who participated in the various anti-Habsburg movements. Among those who took note of the novel SZERDAHELY György Alajos stands out, as he mentions it in three different aesthetic works. The original work, manuscript and printed translations, adaptations, and literary works inspired by the novel all played a role in the narrative transmission of political knowledge, an immanent imperial princely and doctrine on wisdom. The published translations encouraged the adoption of the narrative model of *Argenis*, promoted the spread of Hungarian-language literature, and the prefaces enriched the corpus of texts on translation theory. FEJÉR Antal's complete translation with the copies of the symbolic-emblematic engravings of the 1769 Nuremberg edition of *Argenis*, with its copies of symbolic-emblematic engravings, and K. BOÉR Sándor excerpted adaptation, are unique in the international context. In his two novels, *Argonautica* and *Etelka*, which were also inspired by *Argenis*, DUGONICS András combined the models of the courtly-heroic historical novel that legitimised absolutism and the Enlightenment political novel in a unique way.

Keywords | John BARCLAY, Staatsroman, translation studies, SZERDAHELY György Alajos, FEJÉR Antal, DUGONICS András

ismeretes, hogy az *Argenis* a neolatin irodalom legolvasottabb művei közé tartozik, egyúttal – Mateo Alemán *Guzmán de Alfarache*-a mellett – a 17. század legtöbbször kiadott regényének számít. Műfaja szerint államregény, kiegészítve a fejedelmi tükör, az utópia és a kulcsregény sajátosságaival. Hatása nyomon követhető csaknem az egész 17–18. századi európai irodalomban, azon belül elsősorban az udvari-történeti (heroikus) regény és a latin nyelvű művek történetében.¹ Bár a fordítások gyakran eltávolodtak a mű eredeti céljától, a regény Európa közös olvashatóságává és irodalmi-kulturális rejtvényévé vált. A műfaji jegyek, a szövegszervezési eljárások, az értelmezés és a háttértörténet kérdései máig foglalkoztatják a kutatást.²

A magyarországi recepció egyik sajátossága, hogy bár az *Argenis* példányainak jelenléte a köz- és magánkönyvtárakban a 17. század közepétől folyamatosan kimutatható, az első fordítások viszonylag későn, a 18. század második felében készültek. A fordítások többsége kéziratban maradt, a század utolsó évtizedének elején azonban egyszerre két fordítás, illetőleg átdolgozás is megjelent nyomtatásban. A fordítások kései megjelenések fő oka, hogy a művelt rétegek számára a latin természetes közeget jelentett, és rendszerint nem tartották szükségesnek az ezen a nyelven írt korabeli irodalmi művek magyarra fordítását. A fordítás igénye a nyelvművelés gondolatának felerősödésével közel egy időben, a 18. század közepétől jelentkezett nagyobb mértékben. Érdeemes tekintetbe venni azt is, hogy a heroikus regény más ismert darabjait, köztük például Mlle de Scudéry vagy Anton Ulrich műveit sem fordították magyarra a 17–18. században.

A magyarországi *Argenis*-recepciót ösztönözhatta, hogy szerepel a regényben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, Peranhylaeus fiktív néven, Aquilius római császár ellenfeleként. Bethlen nevét „Bethlehem” alakban a regény *clavis*a is tartalmazza. Az I. könyv XV. fejezetében Anaximander, Nicopompus, Lycogenes és Dunalbius Meleander udvarában a legjobb uralkodási formáról, a választott és az örökös királyság előnyeiről és hátrányairól vitatkoznak. A beszélgetés a regény politikaelméleti szempontból kiemelkedően fontos, alapvető diskurzusa. Az örökös királyság előnyei mellett érvelő Dunalbius érvként használja a példát, amely szerint Aquiliust két ország királyává választották, de megválasztói nemsokára visszavették tőle a királyi pálcákat, ezért hadat kellett viselnie. Egyik ellenfele Peranhylaeus, aki az egyik országot akarja megszerezni. Bethlen regénybeli szerepeltetését magyarázza, hogy 1619-ben, 1623-ban és 1626-ban hadjáratokat vezetett a Habsburgok ellen, és mint kiemelkedő történelmi személyiség, al-

---

1 Susanne SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis“ und ihr staatstheoretischer Kontext: Untersuchungen zum politischen Denken der Frühen Neuzeit*, Frühe Neuzeit 48 (Tübingen: Niemeyer, 1999), doi: [10.1515/9783110930542](https://doi.org/10.1515/9783110930542); John BARCLAY, *Argenis*, szerk. és ford. Mark RILEY és Dorothy PRITCHARD HUBER, 2 köt., Bibliotheca Latinitatis Novae 6 (Assen–Tempe: Royal Van Gorcum–Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2006).

2 Lásd például Gerald LANGFORD, „John Barclay’s *Argenis*: A Seminal Novel”, *Studies in English* 26 (1947): 59–76; Georg SCHULZ-BEHREND, „Opitz’ Übersetzung von Barclays *Argenis*”, *PMLA* 70, 3. sz. (1955): 455–473, doi: [10.2307/460050](https://doi.org/10.2307/460050); Joseph IJSEWIJN, „John Barclay and His *Argenis*: A Scottish Neo-Latin Novelist”, *Humanistica Lovaniensia* 32 (1983): 1–27; Philip HAAS, „Dem Staatsstreich auf der Spur: Politische Belehrung als frühneuzeitlicher Kriminalroman – John Barclays *Argenis* (1621)”, *Literaturkritik.de* 8 (2016), <https://literaturkritik.de/id/22265>.

kalmak volt az örökös királyság melletti érvelés igazolására. A „Peranhylaeus” név a TRANSYLVANUS kifejezés görög megfelelőjével hozható összefüggésbe: gör. πέραν ’túl’ (lat. ’trans’) + ὑλαῖος ’erdős, fás’ (lat. silva ’erdő’).³

Az *Argenis*-receptió magyarországi történetének különböző részkerdeéseivel többen foglalkoztak, átfogó vizsgálat azonban még nem készült. A tanulmány célja a magyarországi receptió folyamatának és fontosabb formáinak módszeres számbavétele, különös tekintettel a mű történeti könyvgyűjteményekben és könyvtárakban őrzött példányaira, említéseire, a kéziratok és nyomtatásban megjelent fordításokra, valamint az általa inspirált regényekre.

Példányok a 17–18. századi könyvtárakban

Az *Argenis* Barclay másik ismert művével, a *Satyriconnal* együtt megtalálható volt számos 17–18. századi világi és egyházi könyvgyűjteményben. Az ország vezető politikusai közül Zrínyi Miklós az *Argenis* 1657-es velencei kiadásával rendelkezett,⁴ Nádasdy Ferenc a Zetzner-féle 1623-as strassbourgi kiadást birtokolta.⁵ A regény megvolt Esterházy Pál nádor,⁶ Csáky István főispán, felső-magyarországi főkapitány és országbíró,⁷ Pázmány Miklós főkapitány és császári tanácsos,⁸ Bethlen Elek Belső-Szolnok vármegye főispánja, történetíró,⁹ továbbá I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem könyvei között.¹⁰ Az utóbbi az 1673-as nürnbergi kiadás egy példányát birtokolta. A receptió szempontjából nem mellékes körülmény, hogy az említettek közül Zrínyi politikai és katonai traktátusok, Nádasdy a lipóti abszolutizmust támadó politikai röpirat, Esterházy egy latin nyelvű emlékirat, Csáky egy fejedelmi tükör szerzője volt. A Teleki család könyvtárának 1695 körüli leltára is tartalmazza a művet; egy lapszéli bejegyzés szerint a

3 SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”*..., 36; EGYED Emese, „Peranhylaeus Argenisben, avagy a kérdezve olvasás öröme”, in *Album amicorum: Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*, szerk. BOGDÁNDI Zsolt, DÁNÉ Veronika és LUPESCU MAKÓ Luca, 135–151 (Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021), 139–141.

4 KLANICZAY Tibor, szerk., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, Zrínyi-könyvtár 4 (Budapest: Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991), 347, 443. sz.

5 VISKOLCZ Noémi, *A mecenatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára*, A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 8 (Szeged-Budapest: Szegedi Tudományegyetem–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013), 170–171.

6 MONOK István és ZVARA Edina, *Esterhasiana Bibliotheca: A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*, Esterhazyana: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményei (Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, 2020), 267, 1417. [1231.] sz.

7 FARKAS Gábor Farkas és mások, szerk., *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2 (Szeged: Scriptorum Kft., 1992), 61 (155. sz.).

8 Uo., 48 (242. sz.), 50 (310–311. sz.).

9 LUKINICH Imre, „Bethlen Elek könyvtára 1683-ból”, *Magyar Könyvszemle* 29 (1922): 171–174, 173, 85. sz.

10 THALLÓCZI Lajos, „Öreg Apafi Mihály könyvtára”, *Magyar Könyvszemle* 6 (1881): 121–134, 124, 14. sz.

könyv nem volt a helyén.¹¹ Bánffy Dénes (1723–1780), később Kolozs vármegye főispánja, királyi főlovászmester az 1703-as kiadás („cum figuris”) egy példányát 1734-ben Drezdából hozta magával.¹² Gróf Teleki Sámuel az 1769-es Leiden–Rotterdam nyomda-helyű kiadást szerezte meg könyvtára számára.¹³

Szembetűnő a különböző Habsburg-ellenes mozgalmak résztvevőinek markáns jelenléte a possessorok között. Ide sorolható a Wesselényi-féle szervezkedés három résztvevője, a már említett Nádasdy Ferenc, továbbá Bónis Ferenc protestáns birtokos nemes¹⁴ és Hidvéghy Mihály Nyitra megyei nemes, ügyvéd,¹⁵ a Thököly-felkelés egyik résztvevője, Zimmermann Zsigmond eperjesi kereskedő,¹⁶ továbbá Bercsényi Miklós főispán, királyi tanácsos, a Rákóczi-felkelés idején Felső-Magyarország hadbiztosa¹⁷ és Szirmay András Zemplén vármegyei főispán, Rákóczi alatt az ítélőtábla elnöke.¹⁸ Az utóbbi személyek jelenléte a tulajdonosi körben feltételelesen összefüggésbe hozható a fejedelmi abszolútizmus túlzásai, így például a mértéktelen adóztatás regénybeli bírálataival és a mű felvilágosult abszolutista, illetőleg demokratikus tendenciáival.¹⁹ A köznemesi réteget Berényi (III.) György Nyitra megyei nemes,²⁰ a polgárságot Johann Nikolaus Hain lőcsei polgár²¹ és egy Gutt (?) nevű eperjesi polgár²² képviseli a tulajdonosok között.

Az egyházi könyvtárak ugyancsak jelentős számban őrizték az *Argenis* példányait. A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárában például megvolt az 1643-as velencei és az 1673-as nürnbergi kiadás egy-egy példánya,²³ a kassai jezsuita kollégium könyvtára egy velencei kiadást őrzött.²⁴ A nagyszombati jezsuita nyomda könyvesboltjában

---

11 „NB. ninczen”. MONOK István, NÉMETH Noémi és VARGA András, szerk., *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757: A Bethlen-család és környezete, az Apafi-család és környezete, a Teleki-család és környezete: Egyes források*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3 (Szeged: Scriptorum Kft., 1994), 141 (62. sz.).

12 Uo., 306 (99. sz.).

13 EGYED, „Peranhylaeus Argenisben...”, 138.

14 FARKAS és mások, *Magyarországi magánkönyvtárak II...*, 39 (31. sz.).

15 Uo., 72 (62. sz.).

16 Uo., 122 (162. sz.).

17 THALY Kálmán, „Gróf Bercsényi Miklós könyv- és kéziratára”, *Magyar Könyvszemle* 6 (1881): 275–289, 282, 52. és 53. sz.; FARKAS és mások, *Magyarországi magánkönyvtárak II...*, 150 (56–57. sz.).

18 Uo., 169 (51. sz.).

19 A bevezetőben említett dialógusban Anaximander a népszuverenitás és a demokrácia mellett érvel, utóbbi olyan államformaként felfogva, amely az egyénnek a lehető legnagyobb szabadságot és az uralkodásban való részvétel legnagyobb mértékét biztosítja. Érvelése az ellenállási jogról és az uralkodó letételének lehetőségéről szóló tanítás kontextusába illeszkedik. SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”...*, 315–323; MAY István, *A magyar heroikus regény története*, Irodalomtörténeti füzetek 112 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 112–113.

20 FARKAS és mások, *Magyarországi magánkönyvtárak II...*, 133 (104. sz.).

21 Uo., 317 (140–141. sz.). A két példány közül az egyik német nyelvű.

22 Uo., 91 (155. sz.).

23 FARKAS Gábor Farkas, szerk., *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II: Nagyszombat 1632–1690*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/2 (Szeged: Scriptorum Kft., 1997), 55 (779. sz.), 183.

24 FARKAS Gábor Farkas és mások, szerk., *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, I: Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/1 (Szeged:

1710-ben raktáron tartották a művet.²⁵ A Pannonhalmi Bencés Főapátság könyvtárának 1658-as katalógusa egy „editio novissimá”-t tüntet fel,²⁶ az Esztergomi Érsekség könyvtárának 1674-es jegyzékén egy latin és egy olasz nyelvű kiadás található.²⁷ Az 1905-ben alapított zombori karmelita rendház könyvtára egy korábban a győri karmelita kolostor tulajdonában lévő, 1693-as nürnbergi kiadást őrzött,²⁸ de megvolt a mű a kolozsvári minoriták könyvtárában²⁹ és számos további egyházi könyvtárban is. A református kollégiumi könyvtárak közül megvolt a mű a sárospataki és a marosvásárhelyi kollégiumban, az utóbbiban több különböző kiadásban.³⁰

Az egyházi személyek közül Padányi Bíró Márton veszprémi püspök az 1626-os majna-frankfurti kiadás egy példányát birtokolta,³¹ de megvolt a mű Jósa Ferenc vára-di kanonok,³² Kaposi Sámuel református teológus, a gyulafehérvári iskola tanára,³³ Johann Krempes (Cremesius) nagyszombeni evangélikus prédikátor és gimnáziumi rektor, szentágotai (Agnetheln) lelkész³⁴ és Georg Deidricus brulyai (Braller), szentágotai és tartelni evangélikus lelkész³⁵ könyvei között is. Klimó György pécsi püspök könyvtárában jelenleg négy különböző kiadás példányai találhatóak: Martin Opitz *Argenis*-fordításának 1644-es amszterdami kiadása, egy 1683-as nürnbergi, egy 1659-es leydeni és egy 1676-os majna-frankfurti kiadás.³⁶ Az utóbbi két kiadás példányai a püspök saját tulajdonában voltak.

Scriptum Kft., 1990), 27 (181. sz.).

- 25 „A legrégebb magyarországi könyvtári jegyzék 1710-ből”, *Magyar Könyvszemle* 13 (1888): 59–84, 83.
- 26 ZVARA Edina, szerk., *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726: Jegyzékeszerű források*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1 (Szeged: Scriptum Kft., 2001), 284.
- 27 Uo., 46, 96.
- 28 CSESZNEGI Viktória és SOHL Róbert, szerk., *A zombori karmelita rendház könyvtárának régi állománya – Altbücherbestand der Bibliothek des Karmelitenklosters in Sombor*, A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei 8 (Budapest–Eger: MTA Könyvtár és Információs Központ–Eszterházy Károly Főiskola, 2015), 33 (109. sz.).
- 29 ZVARA Edina, szerk., *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: Ferences könyvtárak 1681–1750 – Függelék: Plébániák és más rendházak könyvtárai*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/3 (Budapest: OSZK, 2008), 173.
- 30 EGYED, „Peranhylaeus Argenisben...”, 138–139, 12. jegyzet.
- 31 NÉMETH Gábor, *Padányi Bíró Márton könyvtára* (Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ–Kalligram, 2022), 124–125 (296–297. sz.).
- 32 EMÓDI András, *A nagyváradi székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 5 (Budapest–Szeged: OSZK–Scriptum Kft., 2002), 394.
- 33 MONOK, NÉMETH és VARGA, *Erdélyi könyvesházak III...*, 264 (36. sz.).
- 34 MONOK István, ÖTVÖS Péter és VERÓK Attila, szerk., *Erdélyi könyvesházak IV/2 – Bibliotheken in Siebenbürgen IV/2: Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen 1575–1750; Schäßburg, Kleinere Orte*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4.2 (Budapest: OSZK, 2004), 776 (250. sz.).
- 35 Uo., 789 (55. sz.); 790.
- 36 MÓRÓ Mária Anna, *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa, I. rész: A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1 (Budapest: Tarsoly Kiadó, 2001), 45 (B116–B119. sz.); HARTVIG Gabriella, „Angolszász munkák a Klimó-gyűjteményben”, in „*Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.*” Tudomány és Kutatás a Klimó Könyvtárban: A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmá-

A 19. század elején Jankovich Miklós műgyűjtő az 1630-as leideni kiadás egy példányát,³⁷ Görög Demeter hírlapszerkesztő, újságíró és mecénás a nyomtatásban megjelent két magyar nyelvű fordítás példányait birtokolta.³⁸ A mű széles körű elterjedtségét tanúsítja, hogy az 1960-as évek elején az 1623–1776 között megjelent kiadások közül a budapesti Egyetemi Könyvtárban tizenhárom, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában tizennégy kiadás volt megtalálható, köztük Martin Opitz fordítása.³⁹ Az adatok mutatják, hogy a 17–18. századi Magyarországon az összes művelt társadalmi csoport képviselői és minden felekezet tagjai olvasták az *Argenist*; egyetlen más külföldi regény sem keltett ehhez mérhető érdeklődést.

Kéziratos fordítások, említések

A fordítások vizsgálatában érdemes tekintetbe venni, hogy a fordítás önálló irodalmi teljesítménynek, a produktív recepció egyik formájának számított a 18. századi Magyarországon. A kéziratos nyilvánosság a cenzúra miatt jelentős szerepet játszott az irodalmi műveltség közvetítésében és terjesztésében. A kutatás eddig négy különböző kéziratos *Argenis*-fordítást, fordítástörredéket és átköltést azonosított a 18. század második feléből. A többségük datált, de két fordító személye ismeretlen. A jelenleg ismert kéziratok egy része hiányos, illetőleg lappang, másik része másolat. A címek egy részében *Argenis* mellett Poliarchus és Meleander neve is megjelenik. A kérdést, hogy a fordítók tettek-e kísérletet munkájuk megjelentetésére, és a fordítások miért maradtak

---

nyai, szerk. DEZSŐ Krisztina, MOLNÁR Dávid és SCHMELCZER-POHÁNKA Éva, 49–61 (Pécs: PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont-Pécsi Egyházmegye, 2016), 54.

37 HEVESI Andrea, „»Nagy áron vettem vissza...«: Jankovich Miklós egykori kötetei a szegedi Somogyi-könyvtárban”, in *Enyészetnek örvényéből ki ragadtam: Jankovich Miklós és kora*, szerk. Csörsz Rumen István, 185–207, Reciti konferenciakötetek 21 (Budapest: Reciti, 2023), 196.

38 ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Nemzeti téka (Budapest: OSZK-Gondolat Kiadó, 2016), 260–261 (25–26. sz.).

39 Maria BERÉNYI-RÉVÉSZ, „Humanistische Anregungen bei den Anfängen des ungarischen Romans”, in *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa, II: Eine Sammlung von Materialien*, szerk. Johannes IRMSCHER, 95–103 (Berlin: Akademie-Verlag, 1962), 98, doi: [10.1515/9783112598481-008](https://doi.org/10.1515/9783112598481-008). Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár *Argenis*-példányai közül hétben található tulajdonosi bejegyzések. 1. Bar 5952, a kolligátum első tagjának (Jacobus Pontanus, Attica Bellaria, Augsburg, 1620) címlapján alul: „Ex libris C. Franc. de Nádasdy”, felül: „Conventus Laur. in Hungaria Ord. Serv. B[ea]tae Virg[ini]s M[a]r[i]ae”, a kolligátum második tagja az *Argenis* 1623-as strassbourgi kiadása; 2. Bar 9695 (Amsterdam, 1664), a címlapon alul a bejegyzés részben törölve, utána: „1670”, felül: „S. Montis Pannoniae O. S. B. 1770 G. K.”; 3. Bar 9870 (Nürnberg, 1693), a címlapon közepen: „Ex libris Andreae Pattrik Anno 1703”; 4. Bar 9443 (Amsterdam, 1671), a címlapon törölt bejegyzés, a címlap utáni lapon pecsét: „Sz. K. Pest Város Könyvtárából 1850”; 5. Hb 5470 (Nürnberg, 1776), az első kötéstábla belső oldalán beragasztott nyomtatott exlibris: „Bibliothèque de Mr. Corneille Emmer.”, a címlapelőzék metszet hátoldalán bejegyzés: „Caroli Markovits mp”, a címlapon bejegyzés: „Emmer 321”; 6. Hf 8128:2 (Nürnberg, é. n. [1673?]), a címlapon bejegyzés: „Missio Albae Regal. Soc. Jesu Dono Domus S. Annae 1741 in usum Prof. Synt.”; 7. Hf 1996:2 (Nürnberg, 1769), a címlapelőzéken bejegyzés: „Joannis Nep. Boráros comp. 1f xr 30. Anno 1776”. A bejegyzések adatait Knapp Évának köszönöm.

kéziratban, a kutatás jelen állásánál nem tudjuk megválaszolni. A kéziratokat három ország, Magyarország, Románia és Szlovákia öt különböző intézménye őrzi.

Az első kéziratos fordítást Hriágysel (Hriagjel, Hrijágel) Márton sajpüspöki plébános készítette.⁴⁰ 1754-ben az első könyvet, 1756/57-ben az egész művet négysoros, rimes alexandrinokba költötte át, amivel jelentős műfaji transzformációt hajtott végre. A verses utánköltés az eredeti műnek eposzi színezetet ad, mivel a fordító rendszerint mellőzi a filozofikus kitéréseket és a versbetéteket. A cselekmény fő vonulatát állítja a középpontba, miközben gyakran él összevonással. A nyelvezet és a stílus közepes tehetségű verselőre utal.⁴¹ A verstechnika viszonylag fejlett, a rimelés azonban többnyire egyhangú, gyarló. Az Országos Széchényi Könyvtár Quart. Hung. 134 jelzetű kéziratában például az „Első Könyv” a következő strófákkal kezdődik:

Midőn Meleander vólt Siciliában,
Tengerek közt lévő sziget országában,
Királyi Pálczáját tartván hatalmában
Sok úrfi sok herczeg lakott udvarában.

Nem vala Királynak férfit magzattya,
Örökségét Leány magának várhattya,
Hogy jegyesé tegye, ki ki ohajthattya,
Ifju Poliarkus köztök kívánhattya.

Király Udvarában hogy befogattatott,
Isméretségben uraknál juthatott,
Vitezségéről is próbát mutathatott,
Vásár[r]a indulván napot választhatott.

Timoklea Aszony hozája akada
Király Udvarából házában fárada,
Nagy vadon erdőben tőle nem marada,
És ímé őtt vitéz ellenek támada.

Az V. könyv utolsó fejezetének befejező strófái az 1756/57-es változatban az egri kéziratból a következők:

Poliarkus szólla az uj sógorának
Húga vólna néki a' kit Czitreának,
Egész ország nevez, adhattya társának,
Hatszáz talentomot véle jegy ruhának.

40 BÉKÉS István, „Az *Argenis* első magyar fordítása”, *Egyetemes Philologiai Közöny* 46 (1922): 58–60.

41 VASÁRY Dalma, „Barclay *Argenis*ének első magyar - verses - fordítása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 40 (1930): 98–99; SZELESTEI N. László, „*Argenis*-fordítás időmértékes magyar versbetétekkel (1761)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000): 224–231, 224–225.

Mint Arkombrotusnak úgy az ő Attyának
Tets[z]ik, mellyért inkább vigabbak valának,
Papok áldozatot duplán mutattanak,
Nép kiáltására röpülök hullának.

Az oltárhoz érvén hiteket le-tették,
Örök társaságra egy mást terhelhették,
Anervüstustól az áldást el-vették,
Öreg Meleandért meg-örvendeztették.

Ezt ezer hét százban ötven negyedikben,
Szedtem vala egyben bárdatlan versekben,
Ékesebb strófákban ötven hetedikben,
Auszgustus napja vólt tizen-egyedikben.

Vége.⁴²

A fordítás alapjául szolgáló kiadás nem határozható meg pontosan. Az átköltésnek három kézírata ismert, melyek közül kettő az Országos Széchényi Könyvtárban,⁴³ egy az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban található.⁴⁴ Az első kézirat autográf és csonka: csak az első könyv nagyobbik részét tartalmazza százkilencven versszakban. Címe: *Historia Poliarkusról és Argenisről, mellyet Barklaius régente Deák nyelven írt, most pedig Magyar nyelvre fordítottatt Sajó-Püspökiben 1754. esztendőben*. A második kéziratban az első és az ötödik rész autográf, a többi másolat, a harmadik kézirat teljes és egész terjedelmében autográf. A harmadik kézirat címe *Barklaiusból ki-szedegettetett és Magyar versekben foglaltatott História Poliarkusról és Argenisről*. A kéziratokban vannak tartalmi összegzések, amelyek azonban nem egy-egy részre, hanem mindig egy egész könyvre vonatkoznak. Így például az OSzK Quart. Hung. 2171 jelzetű kéziratában az „Első Könyv Sommaja” a következő:

Poliarkus Argenisnek úgy mint Meleandernek Siciliani Király leányának kedvében vagon, de a Likogenes követyeit meg-ölvén, halálra kerestetik, meg-sem szabadult volna, ha Timoclea rejtekben nem tartotta volna, és áll-orczával az országból ki-nem küldötte volna úgy hogy ezt a titkot a királyi Leányon kívül, csak kevesen tudnák.

Feltételezhető, hogy a fordító az argumentumokat tartalmazó 1724-es nürnbergi kiadást használta, és ebből meríthette az egész könyvekre vonatkozó összegzések gondolatát. Az *Argenisen* kívül Hriágyel lefordította még Fénelon *Télémaque*-ját⁴⁵ és Curtius

42 Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Ms. 0015(3), f. 399.

43 Quart. Hung. 2174; Quart. Hung. 134 (Jankovich Miklós gyűjteményéből); SZELESTEI N., „Argenis-fordítás...”, 224, 3. jegyzet.

44 Ms. 0015(3).

45 KOZMA Antal, *Fénelon „Télémaque”-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása* (Pécs: Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Ny., 1932), 37-38; CHRISTOPH SCHMITT-MAASS, *Fénelons „Télémaque” in*

Rufus *Historia Alexandri Magni* című művét, továbbá - szatirikus céllal - három történetet Luther életéből.

A második kéziratos fordítás 1761-ben készült: a *Barclaius János Argenissa az Magyarázó Beszéddel 1761.* című kézirat negyedréte alakú, két kötetben.⁴⁶ Az első kötet címlapján a fordító a „G. G. M. P. R. Ö. A. / V. K. K. A. / M. F.” betűsor mögé rejtette magát, amely megfejtésre vár. A fordítás csaknem teljes, néhány kivételtől eltekintve megvan benne a versbetétek fordítása is, időmértékes formában. Az ötödik könyv után megtalálható a regény kulcsa. A fordításnak ismert egy további kéziratos másolata az aradi Megyei Könyvtárban az Orczy-Vásárhelyi-könyvtárból származó kéziratmásolatok között, öt kötetben.⁴⁷ Ebben megvannak az előző kéziratpéldányból hiányzó versfordítások is.

Az olvasói előszóban a fordító kijelenti, a könyvből „sok tudósok és nagy elmék értelme szerint a mai világ igazgat[tat]ik.”⁴⁸ A munka nemcsak a fejedelmek, hanem az országok és minden rangú ember oktatására „igen bölcsen irattatott”. Megértéséhez egyaránt szükséges Franciaország történelmének és a könyv végére helyezett kulcsnak az ismerete. A fordítás elkészítését a könyv „temérdek tudománya” és „igen gyönyörűséges módja” ösztönözte elsősorban. Munkáját a fordító azoknak szánja, akik a mostani világban „bölcsekedni vagy elméjüket gyönyörűséges újságokkal könnyebbíteni akarják”, és a latin nyelvben nem annyira járatosak. Fő célja, hogy a kötelesség „nem hivalkodó szeretetét” és a gonoszág „illő gyűlöletét” felébressze az olvasóban. Kijelenti, a versbetétek fordításában igyekezett követni az eredeti versmértékeket, és bocsánatot kér, hogy mivel az Y görög betű, amelynek ejtése a görögöknél a mellette lévő más-salhangzóval együtt egyaránt lehet hosszú és rövid, ebben az esetben a „görög szokás”-t alkalmazza. A IV. könyv például így kezdődik: „Senki azomban a Szardusok közül nem mérészlett Radiobanesnek szollani, erőszakosan dühösködik vala, és egyenetlenségnek zenebonájával el ragattatott elméjét külömb féle hinti vala, most sógorivel, most szerencsétlenségnek kezdett dolgainak nyukhatatlankodik. Kezdte mely jolmen volna! mely sokáig Meleanderral Argenis sátorában hatalmában lett volna! Lélek e vagy halandó árulta el tanását?”⁴⁹

A versbetétek fordításainak vizsgálata azt mutatja, a fordító tudatosan törekedett az időmértékes verselésre, és többnyire sikeresen oldotta meg a különböző antik versformák, köztük például a hexameter, a disztichon, a phalaikoszi, aszklépiadászi, glükóni, szapphói és adóniszi sorok és ezek kombinációinak formahű visszaadását.⁵⁰ A magánhangzók két szó közti találkozásait általában kiküszöbölte, a szókezdő h-t magánhangzóval kezdődőnek számította. Az antik mérték szerinti magyar nyelvű verselés jól ismert volt az 1760-as évek költői gyakorlatában.

---

der deutschsprachigen Aufklärung (1700–1832), Frühe Neuzeit 220 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2018), doi: 10.1515/9783110590616.

46 Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 133/I-II (Jankovich Miklós gyűjteményéből); SZELESTEI N., „Argenis-fordítás...”, 225, 8. jegyzet.

47 Ms. 130.475–130.478; 136.617; SZELESTEI N., „Argenis-fordítás...”, 225, 10. jegyzet.

48 Az előszó teljes szövegét közli uo., 225–226, 12. jegyzet.

49 OSzK Quart. Hung. 133-II, f. 488.

50 SZELESTEI N., „Argenis-fordítás...”, 226–229.

A harmadik kéziratos fordítás a címlap versében lévő kronosztichon alapján 1773-ban keletkezett, címe *Poliarkus, Meleander és Argenis története*. Timár Kálmán szerint ez is teljes, négy kötetből áll, fordítója ismeretlen.⁵¹ Jelenleg csupán a kézirat 3. és 4. kötete ismert, amelyek Mikovényi Mór egykori szomolnoki plébános, majd pozsonyi kanonok könyvei közül Jedlicska Pál prelátus kanonok közvetítésével jutottak a nagyszombati Szent Adalbert Társaság levéltárába.⁵² A fordítás nyelve gördülékeny, ugyanakkor a szöveg többnyire pontosan követi a latin változatot. A kézirat tisztázat, feltehetően kiadásra készült. A kéziratot a nürnbergi *Argenis*-kiadások rézmetszetei nyomán készült lavírozott tollrajzokkal illusztrálták. A latin és a magyar szöveg összevetéséhez a III. és a IV. könyv első fejezeteinek elejét idézzük:

Barclay, 1776, 198–199. LIBER TERTIVS CAP. I. ARGUMENTVM. [...]	Ms. Nagyszombat/Trnava, 415. č. 6 (1773), Harmadik Könyvnek első része.
<p>Quum in castra iam pro militibus laxa perturbatus Lycogenes intrasset, ferox mali insania, et mox necessitatis ingenio, ultimis consiliis aperire animum coepit. Inclinatam rem, nisi statim erigeretur, sisti non posse. Noctem si suis ad cogitandum dedisset, forsitan tutiora sequuturos. Quid uero, si nec simplici defectione contenti ex sui ducis captiuitate praemia apud Mealandrum quaerent? Infelicibus inimicos omnes esse. Sed nec noua auxilia iam sperari; nec aperta ui se Regibus parem fore. Belli furto igitur opus, dum restabant, quibus adhuc imperaret, et recenti gaudio cuncta in Mealandri castris feruebant. Oppressurum forte incautos; et in partibus esse noctem, illatos tumultus geminaturam. Celere saltem exitium pro beneficio fore peiora metuenti.</p>	<p>Midón a' meg ritkult táborba fel háborodott elmével utolsó veszedelmes szükségben Likogenes bé méne, hányya veti dühűdött elméjét, látván a' késedelem által hányatló dücsőségének el fordulását, ha csak gyorsan fel nem állttya: ha az étzakat el mulattya, és üdőt ad a' vitézeinek a gondolkodásra, talán nagyobb bátorságot keresnének, és meg nem elegendvén az el partolással magok vezérének rabságba ejtésével, Mealandernél ajándékot, és jutalmat kereshetnének, nagyobb szerencsétlenségére lennének minden ellenségnél. Ujjabb segítségét sem reménlhetni, sem pedig a' meg kevesedett katonasággal a' királyok erejéhez hasonló nem lehetne, azért hadi fortéllyal, és lopással kell élni, maradván még alkalmas bátor szívű fegyveres vitézek, kiknek lehet parancsolni, most minnyáján Meleander táborában órvendeznek, isznak dobozolódnak reájok ütvén vigyasztalanságokban, az étzakais részünkre fog szolgálni, melly az hartzunkat meg kettőzteti; így boldogulhatunk legalább az hirtelen veszedelem segedelmére lészen annak, aki még annális nagyobbttúl fél.</p>

51 TIMÁR Kálmán, „Egy lappangó *Argenis*-kézirat”, *Irodalomtörténet* 18 (1929): 246–247. György Lajos a szakirodalom alapján „Pozsonyban lappangó kézirat”-ként tartja számon, amely a regény „első teljes magyar fordítását tartalmazta”. György Lajos, *A magyar regény előzményei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1941), 219, 12. sz.

52 SZELESTEI N., „*Argenis*-fordítás...”, 224, 4. jegyzet. Knižnica a archiv Spolku sväteho Vojtecha, Spolok sväteho Vojtecha, Trnava, Fasc. 415. č. 6; Fasc. 416. č. 11. A digitális felvételeket a kéziratról Mária Zacharovának köszönöm.

Barclay, 1776, 318–319. LIBER QVARTUS. CAP. I. ARGVMENTVM. [...]	Ms. Nagyszombat/Trnava Fasc. 416. č. 11 (1773), Negyedik Könyvnek első Része.
<p>Nemo interim Sardorum audebat Radiobani loqui. Furebat uiolentus, et discorde tumultu raptum animum spargebat in diuersa. Nunc pudore, nunc infelicitate coeptorum agitabatur. Quam bene processissent initia! Vt diu possessa cum Meleandro Argenis in tentorio haesisset! Geniusne deinde, an mortalis prodidisset consilia? Subeundem ergo dedecus, nulla mercede, nullis sceleris praemiis lenitum. Post assertam Siciliam, polluta uictoriae laude, non tantum ut hosti, sed praedoni abeundum. Sub haec frendens, toto litore ferebatur, adeo inutili ad cetera sensu, ut nec ruere noctem sentiret.</p>	<p>Azomban senki nem találkozott a' Sardusok között, aki Radiobanesnek szállani mert volna, kiis nagy dühüsségtől felhaborodott elméjét sok kőlömb kőlömb féle gondolatokkal epesztette, és fárasztotta, már nagy gyalázattal, már szerencsétlenséggel kárhoztatta kezdet dolgait, mely jó folyamottya következhetett volna, mondá magában, ha tovább való maradása lehetet volna Argenisnek Meleander satorában, annak utánna vagy az Istenek, vagy jó baráti tanácsokkal segíthették volna. Tehát e' léssen e' érdeme az én hívségemnek a' Sicilia béli part útőkön vett győzedelmem után? nem csak úgy mint ellenségnek, de úgy mint latornak minden vigasztalás nélkül elkelletik mennem. Ez alatt oly nagy dühüsséggel, és boszusággal sétála a' Tenger partyán, hogy minden érzékenségein kívül lévén, eszében sem vette az étzakának reája setétedését.</p>

A szövegösszevetés mutatja, az ismeretlen fordító az első idézet nyolc mondatát átszerkesztette két hosszú körmondattá, és beillesztett egy-két kisebb bővítményt az elbeszélés szemléletesebbé tétele érdekében. Lényegében ugyanígy járt el a második idézet esetében.

A *Poliarkus Meleander, és Argenisrül való Historia* című teljes, de keltezetlen kéziratot az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.⁵³ A kézirat negyedréte alakú, kétkötetes, fordítója ismeretlen. Az öt könyv az eredetinek megfelelően fejezetekre tagolt, argumentumokkal ellátott, de hiányoznak a versek fordításai, és nincsenek benne illusztrációk.⁵⁴ A kézirat szövege az összevethető részek alapján azonos az 1773-as nagyszombati kézirat megfelelő részének szövegével, ez a kézirat tehát nem önálló fordítás, hanem másolat. Az íráskép alapján a 18. század utolsó harmadában készülhetett.

A negyedik és egyben utolsó kéziratos fordítás, melyről jelenleg tudomásunk van, gróf Haller Antal, Felső-Fehér vármegyei főispán, kormányiszéki tanácsos nevéhez kapcsolódik. Lukinich Imre 1912-ben közölt leírása szerint a dési állami főgimnázium tanári könyvtárában őrizték, címe *Argenis király kis aszszony*, az utolsó lapon az 1791. december 6-ai keltezés található.⁵⁵ Az ugyanitt olvasható megjegyzés szerint a munkát

53 Quart. Hung. 1049/I-II.

54 SZELESTEI N., „Argenis-fordítás...”, 225, 6. jegyzet szerint az 52. jegyzetben „említett kézirattal azonos fordításról, de nem azonos másolatról van szó”.

55 LUKINICH Imre, „Barclay Argenisének magyar fordításaihoz”, *Egyetemes Philologiai Közlöny* 36 (1912): 764–765.

Haller hatvanéves korában fejezte be. A kézirat Lukinich szerint nagy ívrét alakú, terjedelme 757 lap. A fordításhoz jegyzetek kapcsolódnak, a versbetétek fordítása azonban, az első versétől eltekintve, hiányzik. Ezt az első, a latinban kilencsoros verset Haller jóval hosszabban, 29 sorban fordította le.⁵⁶ A kézirat jelenleg lappang.⁵⁷

A regény különféle szöveges említései a kézirat fordításokkal közel egy időben, a 18. században fordulnak elő nagyobb számban, változatos típusú forrásokban. Az első adat Szilágyi Benjámín István református egyházi író, tolcsvai, majd sátoraljaújhegyi lelkész nevéhez kapcsolódik, aki 1646-ban említi a „gunyoros angol Barclay”-t.⁵⁸ Hermányi Dienes József 1758-ban készült, anekdotikus történetekben bővelkedő önéletírásának toldalékában, az ifjúkori évek ábrázolásában gróf id. Székely Ádámnál (megh. 1730) tett húsvéti látogatása kapcsán feljegyezte, hogy Székely emlékezetből idézte a regényt.⁵⁹ Az olasz származású Antonius Vanossi emblematikusan illusztrált, először 1724-ben Bécsben kiadott latin nyelvű politikai-morálfilozófiai kézikönyvét, melynek az olvasói előszó szerint forrásai között volt Barclay,⁶⁰ 1748–1768 között többször kiadták Magyarországon is.⁶¹ Bessenyei György *A holmi* (1779) című esszékötetnek „A magyar nyelv fel emelkedéséről” című XXVII. és a „Magyar írás módja” című XXVIII. részében ugyan csak Barclay nevét említi, de a szövegösszefüggésből egyér-

56 Uo., 765.

57 Luffy Katalin könyvtáros levélbeli tájékoztatása szerint (2023. május 29.) Haller fordításkézirata jelenleg nem található a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj), ahova a dési kéziratok kerültek. Ezúton is köszönöm Egyed Emese segítségét a Haller-féle kézirat utáni nyomozásban. Grün Albert idézi Kónyi János író, fordító 1782. december 1-jén gróf Széchényi Ferenchez írt levelét, amely szerint Kónyi elkezdte az *Argenis* fordítását, és panaszkodik a munka nehézségére: „Mostanság Barklay Argenist kezdettem el; de oh! melly nehezek a versei! mellyekben én a régi magyar módot (az egytűl hangzó Strophákat) megtartani igyekezem: mert tsak ugy vélem, hogy szebb és mesterségessebb négy szót mind kettőt találni. Ah! melly szép munka ez, csak az kár, hogy nappal hivatalom miatt sohasem dolgozhatom, hanem éjtszaka. Hallottam, de nem láttam, hogy ezt a munkát már sokan felvették, ám legyen úgy, én ámbár Somogyi Magyar, de utolsó nem leszek, mert majd elszenderedhetlen békeséges tűrést kíván a verseknek fordítása.” GRÜNN Albert, „Gróf Széchényi Ferenc és Kónyi János”, *Magyar Könyvszemle* 10 (1902): 319–346, 328. György Lajos szerint „Kónyi kéziratáról más adat nincs, több említés nem történik”. GYÖRGY, *A magyar regény előzményei*, 243, 43. sz. A kérdés, mely szerint a Kónyi idézett levelében említett fordítás azonosítható-e valamelyik anonim fordítás kéziratával, további vizsgálatot igényel.

58 BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 21 (Budapest: OSZK, 1946), 98, 32. jegyzet.

59 „Itt tsudáltam, mint a’ tehén az uj kaput, mint mond-el memoriter, a’ sok hörpöztölés között, Székely Ádám a’ Barclajus Argeniséből egy-egy darabot; mert addig álmat sem láttam vala Argenisről, hanem ő mondja vala a’ kezdetét: *Nondum Orbis adoraverat Romam* etc.” HERMÁNYI DIENES József, *Szépprózai munkái*, szerk. S. SÁRDI Margit, Régi magyar prózai emlékek 9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992), 178.

60 Antonius VANOSI, *Idea sapientis Theo-politici, seu philosophia morum tripartita* (Wien: Typ. Mariae Theresiae Voigtin Viduae, 1724); TURÓCZI-TROSTLER József, „Keresztény Seneca: Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből”, in TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok*, 2 köt., 2:156–218 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 2:205.

61 KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században* (Budapest: Universitas Kiadó, 2003), 102; Éva KNAPP és Gábor TÜSKÉS, *Emblematics in Hungary: A Study of the History of Symbolic Representation in Renaissance and Baroque Literature*, Frühe Neuzeit 86 (Tübingen: Niemeyer, 2003), 265–266, doi: 10.1515/9783110950823.

telmü, hogy mindkét esetben az *Argenisre* utal.⁶² Az utóbbi helyen Bessenyei a „méltósággal, mértékletességgel” való írás pozitív példajaként említi Barclayt, együtt Fénelon *Télémaque*-jával.

Szerdahely György Alajos, a nagyszombati, majd budai egyetem első esztétikaprofesszora három különböző művében említi az *Argenist*.⁶³ Az *Aesthetica* (1778) második kötete első könyvének az alakzatokat tárgyaló hetedik fejezetében kivonatossan idézi a regény egyik részletét. A munka az első magyarországi tudományos esztétikai monográfia volt,⁶⁴ 1794-ben megjelent a részleges magyar átdolgozása,⁶⁵ és ötven évig szolgált tankönyvként a pesti egyetemen. Az esztétikai hatások rendszerének egyik nyelvi-poétikai eljárása Szerdahely szerint az úgynevezett *iconismus*, melynek lényege a „fénybe állítás, bemutatás” képek segítségével. Az eljárást bemutató egyik példa egy sziklán fekvő óriási emberi test szemléletes leírása, amely érintésre porrá omlik. Szerdahely a példa kapcsán megjegyzi, ez a kép valószínűbb, mint amit egy festő alkothatott volna.⁶⁶ Mint Balogh Piroska megállapította, a forrásjelölés nélkül idézett példa forrása az *Argenis* II. könyvének utolsó, 22. fejezete, melyben Meleander király előadja a szardíniaiaknak a küklopszok maradványaival Szirakúza közelében vadászat közben egy barlangban történt találkozásának csodálatos történetét.

Az epikus művek poétikájában, amely az első magyarországi regényelmélet, Szerdahely háromszor ejt szót a műről.⁶⁷ A regényköltészetnek szentelt II. könyv első fejezetében a művészien kidolgozott, nagyobb terjedelmű prózai elbeszéléseket tárgyalva együtt említi Héliodorosz *Aithiopikájával*, a tévesen Akhilleusz Tatosznak tulajdonított *Erotikával*, Bocaccio *Dekameronjával*, Richardson *Pamelájával* és Wieland *Agathon*

---

62 „Míg az Ország Törvénye deákul van s’ míg ezen a nyelven perelnek, itélnek, addig sem idegen, sem Magyar nyelvet nem fog tudni a Magyar Nemzet. Ted hozzá, hogy Deákságot sem fog ismérni az első grádusba, mert a *Corpus Juris*ba való *Jobbagiones* deákság nem szülhet se *Cicerokat*, sem *Curiosokat*, sem *Barclaviusokat*, sem *Virgiliusokat*, sem *Pliniusokat*.” „Nagy történetekről is irnak folyó beszédbe, igen közönséges mondásokkal, melly tsúfos ellenkezést tsinál magába. Meg kellene az ilyeneknek *Barclaviust*, *Telemakhust* olvasni több olyakkal, és úgy osztán méltósággal, mértékletességgel ő utánok írni.” BESSENYEI György, *A holmi*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bessenyei György összes művei: Filozófia, publicisztika, történetírás (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 313, 314.

63 BALOGH Piroska, *A magyar egyetemi esztétika kezdetei: Szerdahely György Alajos szakesztétikai műveinek kritikai kiadása*, Akadémiai doktori értekezés (Budapest, 2021), 190–191, 256, 270, 283, 517.

64 Georgius Aloysius SZERDAHELY, *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias et artes amoeniores* [...], 2 köt. (Buda: Typis Regiae Universitatis, 1778).

65 SZÉP János, *Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Főtiszt. Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után*, 2 köt. (Buda és Pest: Landerer Katalin, 1794).

66 SZERDAHELY György Alajos, *Esztétikai írásai I: Aesthetica (1778)*, ford. és szerk. BALOGH Piroska, Csokonai könyvtár: Források 15 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 180, 308; BALOGH Piroska, *Teória és medialitás: A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Irodalomtörténeti füzetek 175 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2015), 72.

67 Georgius Aloysius SZERDAHELY, *Poesis narrativa ad aestheticam* [...] (Buda: Typis Regiae Universitatis, 1784). Használt kiadás: SZERDAHELY György Alajos, *Művei – Opera Szerdahelyana*, szerk. DEBRECZENI Attila és BALOGH Piroska, Elektronikus kritikai kiadás (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013), <https://deba.unideb.hu/deba/szerdahely/index.php>, doi: 10.5484/Szerdahely_Gyorgy_Alajos_esztetikai_irasai; BALOGH, *A magyar egyetemi esztétika...*, 256, 270, 283.

jával. A regényírás és regényolvasás szabályainak szentelt harmadik fejezetben megjegyzi, hogy Leibniz a teremtett dolgokon való elmélkedés után gyakran fordult az *Argenis*hez, hogy könnyítsen elméjén, és annak gyönyörűségéből merítve újult erővel foghasson neki tanulmányainak. A regényszerzőknek szentelt negyedik fejezetben – nyilván tárgya miatt – a franciák között említi, és politikai regénynek nevezi Szerdahely az *Argenist*, egy sorban a *Télémaque*-kal, hangsúlyozva művészi megalkotottságukat és természetük tökéletességét.⁶⁸ A jezsuita Szerdahely *Argenis* iránti megkülönböztetett figyelmének jelentőségét aláhúzza Barclay *Euphormio* című művének indexre tétele a benne foglalt jezsuitaszatíra miatt.⁶⁹

Közvetve ugyancsak a regény ismertségét tanúsítja Vajda Sámuel tihanyi bencés apát 1772-ben kiadott háromkötetes Jézus-életrajzának egyik megjegyzése. A rigorista, szépirodalom-ellenes felfogás jegyében Vajda eltanácsol az *Argenis*, a *Télémaque* és a Trója-regény olvasásától, mondván, azok „veszedelmes mesék”, „csak elmésen gondolt regék és álomba látott vitéz cselekedetek, de nem igazak.”⁷⁰

Nyomtatásban megjelent fordítások

A recepció további sajátossága, hogy a kéziratos fordításokat követően, az 1794-es új német fordítás⁷¹ előtt két évvel megjelent a regény két, egymástól független magyar fordítása, illetőleg átdolgozása. A fordítást Fejér Antal, Heves- és Külső-Szolnok egyesült vármegyék táblabírája, az eperjesi kerületi tábla consiliáriusa, majd Haller Sámuel tábornok udvari fiskusa (kincstárnoka?), alkalmi versek írója készítette. Az átdolgozás K. Boér Sándornak, a kolozsvári magyar színtársulat későbbi vezetőjének, történeti drámák írójának és fordítójának, egy magyar drámasorozat elindítójának a munkája. Fejér teljes fordítása a címlap szerint a fordító halála után, annak özvegye, Steinicher Katalin költségén jelent meg az egri püspöki nyomdában, két kötetben.⁷² K. Boér erő-

68 A harmadik mű a *Tentamen publicum ex Aesthetica* (1776), amelyben Szerdahely ugyancsak felsorolás tagjaként említi a regényt. BALOGH, *A magyar egyetemi esztétika...*, 517.

69 SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”...*, 2.

70 „[I]nkább a Krisztus életében gyönyörködjenek az olvasók, mint az *Argenis*, Telemákus vagy Trója veszedelmes meséiben, amik csak elmésen gondolt regék és álomba látott vitéz cselekedetek, de nem igazak.” VAJDA Sámuel, *A’ mi Urunk Jesus Kristusnak élete [...]*, 3 köt. (Pozsony: Landerer Mihály János, 1772–1774), 1:55; az idézetet közli: MIKES Kelemen, *Mulatságos napok és más fordítások*, szerk. HOPP Lajos, Mikes Kelemen összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 1056. jegyzet az 515. lap 29. sorához.

71 John BARCLAY, *Argenide. Ein historisch-politischer Roman. Aus dem Lateinischen Johann Barklay’s neu übersetzt vom Verfasser der Grauen Mappe [...]*, ford. Johann Christian Ludwig HAKEN (Berlin: Unger, 1794).

72 BARKLÁJUS János, *Argenisse, melyet néhai tekintetes Fejér Antal [...] deák nyelvből magyarra fordított*, ford. FEJÉR Antal, 2 köt. (Eger: A Püspöki Betűkkel, 1792); GYÖRGY, *A magyar regény előzményei*, 287, 89. sz. Az egri Püspöki Nyomdában korábban megjelent Barclay egy másik műve, az először 1617-ben Rómában kiadott *Paraenesis ad Sectarios. Libri II* (Eger: Typis Scholae Episcop., 1774). Az apologetikus teológiai traktátus 1726–1775 között többször megjelent más magyarországi nyomdahelyeken is. PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, 4 köt. (Budapest: Dobrowsky Ágost, 1888–1892), 1:179–180; SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”...*, 288–292.

sen rövidített adaptációja Kolozsvár–Szeben nyomdahellyel, „Nemes, magyar nemzetnek” ajánlva, egy kötetben látott napvilágot.⁷³

Barclay ciceroniánus alapokon nyugvó, eklektikus latinsága, az irodalmi utalások gazdagsága, az oszcilláló jelentésszintek, a politikai-retorikai konnotációval rendelkező kifejezések, továbbá a dialógusok, leírások, levelek és versbetétek folyamatos váltokozása nem könnyű feladat elé állította a fordítókat és átdolgozókat. Az olvasóhoz szóló ajánlás szerint Fejér munkáját ösztönözte a könyv „minden nemzeteknél való kellemessége” és „tulajdon nyelvekre” történt fordítása, a költemények és oktatások „csaknem valóságos történetként és törvényként” történt befogadása.⁷⁴ Szándéka volt, hogy a latin könyvet az „ékesen szólás” miatt „nem könnyen” értőknek segítséget nyújtson a megértésben. Munkamódszereiről kijelenti, nem a „szókhöz”, hanem „a szólásnak módjához” „alkalmazta” a fordítást. Törekedett „jó magyarsággal kifejtetni” a „csinosan kimondott” dolgokat, és igyekezett, hogy ne hibázzon se a latin „valóságos értelmében”, se a „magyarságban”. Így a könyv olvasása egyszerre segítheti a magyar és a latin nyelv tanulását. Az „értelmes és hasznos gyönyörködéssel” való olvasás érdekében Fejér nem kívánta munkáját „csigázott szókkal és erőltetett magyarsággal” terhelni, sőt igyekezett könnyebbé tenni a megértést „a rojtfejtésnél vagy az orsópendítésnél” is. Biztatja az olvasót, legalább olyan figyelemmel kezdjen az olvasáshoz, mellyel a „nyomatott újságokat olvassák”. Megjegyzi, a könyvben található történetek között vannak olyanok, amelyekhez az olvasók „mind házi, mind külső magaviseletüket, sőt egész életüket hasznosan szabhatják”.

Fejér felhívja a figyelmet, a könyvben foglalt dolgok nem történtek meg a valóságban; az „egész könyv merő költemény, és mese”. Jelzi, tanácsosnak ítélte elhagyni a mese mögötti valóság nyomozására vonatkozó fejtegetéseket, és utal a II. könyv kilencedik részére, melyben a szerző kifejti, egyaránt téved, aki tudni akarja e „költemény” okát [azaz valóságát], és aki nem alkalmazza „ezen írást a történt dolgok valóságára”. Hozzáfüzi, Barclay az említett részben hangsúlyozza, fő célja „költeményével” az volt, hogy „a vétkeket mindenféle rendekből kigyomlálja, és helyükbe a józan erkölcsöt beültetesse.” Annak, aki ilyen szándékkal olvassa a könyvet, nagyobb hasznára fog szolgálni, mint annak, aki a valóságra vonatkozó célzásokat „hivalkodó vagy tétovázó magyarázattal fitogtatja.” Az ajánlás végén Fejér aláhúzza a könyv hasznos, épületes és ártatlan voltát, mondván, a szerelmesek megtanulhatják belőle a tiszta és állhatatos szeretet szükségességét. Az említett részben Barclay – Fejér összegzésével összhangban – kifejti a történelmi fikció létrehozásának általa alkalmazott módszerét, és azzal indokolja eljárását, hogy így nem a személyeket, hanem csupán a vétkeket fogják üldözni. A fordítás hármassá, nyelvművelő, szórakoztató és morális-didaktikus célkitűzése az ajánlásból nyilvánvaló. A mű XIII. Lajos francia királyhoz szóló ajánlását Fejér teljes egészében

73 John BARCLAY, *Bárkláj Árgénisse: Deákbold szabad fordítás, K. Boér Sándor által*, ford. BOÉR Sándor (Kolozsvár–Szeben: Hochmeister Márton, 1792).

74 BARKLÁJUS, *Argenisse...*, A2-A4; MAY, *A magyar heroikus regény...*, 64, EGYED, „Peranhylaeus Argenissen...”, 143-148.

elhagyta. A latin és a magyar szöveg összevetéséhez a II. könyv első és tizenötödik fejezeteinek elejét idézzük példaként:

Barclay, 1776, 92–93. LIBER SECVNDVS CAP. I. ARGVMENTVM. [...]	Fejér, 1792, 194–195. MÁSDIK KÖNYV. ELSŐ RÉSZNEK SUMMÁJA. [...]
<p>Poliarchum ex Sicilia exegisse, uisa Lycogeni ingens de Meleandro uictoria: Quippe acer iuuenis, maturusque consilio, sui genii magnitudine regias partes extulerat, et faciora factiosis scelera erant hoc extincto, uel saltem absente. Mortis enim ipsius opinio diu non constitit; sed siue res suspecta tantum fuit, siue a consciis edita, non obscure Arsidas iactabatur, illi cum nauigio salutem obtulisse. Et haec prima Lycogenis in Regem criminatio; quum per homines subornatos, in populum spargeret Meleandro fluxam fidem fuisse et Rege indignam. Quippe illius iussu legatos a Poliarcho caesos, et reum clam exemptum supplicio; iamque securum in Italia, forte ad paria facinora, praestari. Haec modeste Lycogenes, et tantum apud eos, quibus inuisus Meleander: Sed clientes licentius infamiam Regis urgebant. Nouis enim motibus materia quaerebatur; Nec deerant, qui haec tumultuandi initia ad Meleandrum deferrent. Ille consulto in pristinae lenitatis specie perseuerebat; ut quae incuriae imago res antea eius affixerat; iam imponeret inimicis. Accendebat eius animum, praeter facinora Lycogenis, periculum e fortunarum, uirilium in Argenide constantia:</p>	<p>Poliarkusnak Szicíliaiból való ki-futamtatását Meleanderen vett főbb győzedelmének állította Likogenes: mert ugyan-is Ez a' jeles böltsességű, és meg érett tanátsú Ifjú véle született bátorságával, és vitézségével a' Királyi hatalmat nagyobb tiszteletre emelte: melyre nézve Ennek halálával, vagy leg alább jelen nem létével könnyebb módgyok esett az hitetlen Embereknek a' párt-ütésről gondolkodni. De ugyan tsak Poliarkus halálának híre sokáig nem tartott; mert vagy gyanakodásból, vagy a' titoknak ki-nyilatkozásából Arzidas szóba vétetett, hogy Poliarkust a' Szigetből saját hajóján ki-vitte. És ezen kezdette Likogenes a' Királynak gyalázását. Midőn az arra el-készített Emberei által a' Nép előtt hirdette, hogy Meleander Királyi méltósága ellen hitét törvénytelenül meg szegte. Utánna vetvén, hogy a' Királynak parantso[la]ttyából ölte meg Poliarkus a' Követeket, és ugyan azért menekedvén meg a' büntetéstől, most Olasz-Országban talám hasonló gonosz történetekre tartatik. Ezen szókat Likogenes módoson, és tsak Azok előtt, kik Meleandert gyűlölték, hintegette. De az ő hívei bátóságosabban motskolták mindenfelé a' Királynak nevét. Ekképen keresett Likogenes okot az újabb Párt-ütésre. Találkoztak, kik ezen pártolkodásnak zengéjét Meleandernek meg vitték. De a' Király előbbeni szelédtségének gyakorlásában olly szándékkal meg maradott, hogy gondatlanságának tettezésével, melly annak előtte Királyi Méltóságát meg vesztegette, tsalt vethessen Ellenségének. Fel-gyúlasztotta Meleandernek boszszonkodását nem tsak Likogenesnek hitetlensége, és Királyi Méltóságának veszedelembé való forgása, hanem még Argenisnek állhatatos, és Férjfiút illető bátorsága-is;</p>

<p>Barclay, 1776, 192–193. [LIBER SECVNDVS] CAP. XV. ARGVMENTUM. [...]</p>	<p>Fejér, 1792, 400–401. [MÁSODIK KÖNYV] XV. RÉSZNEK SUMMÁJA. [...]</p>
<p>Redeuntes in castra omen etiam exceptit, quod maxime uatibus placuerat. Quum enim tentorium Meleandri incommodo loco positum famuli in editiora transferrent, fierentque exiguae fossae statuendis stipitibus, quibus religatum tabernaculum niteretur, reperta sunt aliquot ossa, corporis quidem, ut uidebatur, humani, ceterum longe assuetam hominum illius saeculi mensuram uincunt. Nec dubium, quin alicuius de gente Cycloporum reliquiae essent. Continuo augures interpretati sunt, omnes Siciliae uires subiici Meleandro; quum nihil in ea fuisse ualidius Cycloporibus memoretur, qui tabernaculo Regis subiecti, seipsos denique tradebant. Nondum intra aggerem Meleander et Radiobanes erant, quum haec illis immensorum corporum frustra gratantium uatum adulatio ostendit. Plus inde stuporis Radiobani quam Meleandro fuit, non tunc primum ossa Cycloporum contemplanti. At Radiobanes, qui antea ipsam Cycloporum memoriam in fabulis habuerat, quum et ossa contrectaret, et uideret, Meleandrum uix ad spectaculum, tanquam haud insolens esset, moueri, sciscitari impensius institit, quas gens illa Cycloporum, quibusue moribus; unde orta; quo modo perisset; et Meleander, qui, belli atque castrorum cura Eurymedi tradita, ad securitatis regiam speciem, uariis hilariter sermonibus uacabat, Sardis maxime circumfusis, laetusque de suae Siciliae monumentis interrogari, dum in castra procedunt, sic orsus est:</p>	<p>A' Királyoknak a' Táborba vissza-térésével tsuda jel történt, mellyen a' Jöwendölök szök-détselve örvendeztek. Mert a' midőn Meleandernek Sátora az alkalmatlan helyről dombosabbra állítatna, és a' Sátor támasztó karóknak gödrei ásattatnának, találtattak egynéhány tsontok, mellyek embereké vóltak ugyan, de olyanoké, kik a' mostani üdöbéli embereknek mértékét sokkal fellyúl halladták. Nem-is vétetett kétségbe, hogy azok ne lettek vólna egy szemű Oriásoknak tetemei. Melly történetet leg ottan arra magyarázták a' Jöwendölök, hogy Meleander egész Sziczián hatalmat véssen: Minthogy abban az egy szemű Oriásokon kívül semmi erősebb nem találtatot; most penig még ezek-is a' Királyi Sátor alá vettettvén, önként meg esméri a' Felségnek hatalmát. Bé sem léptek még a' Királyok a' Tábori Sántzba, és már-is azon tsuda tetemetek leg inkább hízelkedésből a' Királyoknak eleibe vitték a' Jöwendölök. Sokkal inkább tsudálkozott e' látáson Radiobanes, hogy sem Meleander, mivel amaz előtt újság vala. Olvasott ugyan már annak előtte Radiobanes-is kölömbbféle meséket az egy szemű Oriások felől, de minekutánna tetemetek-is szemlélte, és egyszersmind azt-is tapasztalta, hogy Meleander azoknak látására, mivel nem szemlélt újságot, tellyességgel meg nem indúlt; szorgalmatosan kérdezkedett tőle: Mi féle nemzetbéliek lehetek azon egy szemű Oriások? minémű módra éltek? Honnan származtak? és miként szakadott magvok? Ezen kérdésekre Meleander, ki az Hadi, és Tábori gondokat Eurimedesre bízván, bátorságának felségesebb ki-jelentésére kölömbbféle beszélgetéseknek folytatásában mulatta üdeit, észre-vévén a' körülötte álló Szardiniaiaknak várakozását, tekintvén azt-is, hogy Szicziának régiségéről kedvére szólhat, a' Táborba való érkezésével ekképen kezdette szóllását.</p>

A két szövegpélda tanúsága szerint Fejér híven követi a latin szöveg szintaktikai tagolását, egy-két esetben azonban kisebb bővítést alkalmaz a szemléletesség érdekében. A névmás helyett a személynév beillesztése megkönnyíti a cselekmény nyomon követését. Előfordul, hogy szinonim kifejezéseket azonos szóval ad vissza, másutt a néven

nevezett személyeket közös méltóságukkal jelöli. A kérdések után pontosvesszők helyett következetesen kérdőjeleket használ.

A fordítás különlegessége a mindkét kötetben megtalálható illusztrációciklus. Az első kötet a díszcímlappal együtt tizenhárom, a második huszonnégy egész oldalas rézmetszetet tartalmaz.⁷⁵ Ismeretes, hogy az *Argenis* 1673-tól a nürnbergi Endter kiadónál megjelent latin kiadásait és az ezek nyomán készült 1769-es és 1776-os nürnbergi Schwarzkopf-féle kiadásokat az egyszerű szövegillusztrációkon túlmutató, részben szimbolikus-emblematikus jellegű rézmetszetekkel látták el.⁷⁶ A Fejér-féle fordítás illusztrációit Tischler Antal készítette az 1769-es nürnbergi kiadás rézmetszetei nyomán. A magyar kiadás képei tartalmilag és kompozicionálisan egyaránt megfelelnek az említett nürnbergi kiadás metszeteinek. Tischler az eredetinel valamivel nagyobb méretben metszette újra a lapokat, a részletekben kisebb módosításokat hajtott végre, az eredeti képek alatt olvasható latin disztichonok helyére azok magyar fordításának szövegét metszette. A nagyobb formátum lehetővé tette a finomabb kidolgozást és a háttér részletezőbb visszaadását.

Az illusztrációciklus a szöveg kiemelten fontos részeinek és erkölcsi tanulságainak mediális transzformációja. A legtöbb lap az emblematikus *pictura* mellett egy, az adott fejezetből vett jelenetet ábrázol; néha azonban előfordul magának a jelenetnek a felhasználása emblematikus *picturaként*. Szöveg és kép vizuális kapcsolatát aláhúzza az is, hogy a képaláírás közvetlenül utal a regény cselekményére. Az emblematikus motívumok által közvetített és a képaláírásokban megfogalmazott felismerések megfelelnek a cselekményből lesűrhető vagy a dialógusok által közvetített tanulságoknak.

Fejér adaptációja átvette a nürnbergi kiadások teljes narratív képi programját. A rézmetszetek többsége két különböző képi összetevőből épül fel. Az előtérben rendszerint szimbolikus motívum, a háttérben a regény adott fejezetének fontos jelenete látható. A disztichon rendszerint értelmezi az előtérben ábrázolt motívumot, a háttérjelenet az ebből levonható és a *subscriptió*ban megfogalmazott tanulság alkalmazását jeleníti meg. A két képrész nem mindig válik el élesen egymástól. Előfordul, hogy a szövegillusztráció az előtérben kapott helyet. A kétrészes megoldás mellett megtalálható az egyrészes képtípus, amikor például a szöveget illusztráló rész azonos az emblematikus képi motívummal. Vannak az egész lapot betöltő tiszta szövegillusztrációk is, amelyekhez alkalomszerűen allegorikus motívumok kapcsolódnak.

A képaláírások többségét is kétrészes tagolás jellemzi: a disztichon egyik verse rendszerint a bemutatott jelenetre, a másik az emblematikus értelemre vonatkozik. A képet leíró sor nem mindig kapcsolódik szintaktikailag is az értelmező sorhoz; az összefüggés gyakran az emblematikus képi mezőből származó metafora révén jön létre. A képet értelmező vers néha közvetlenül a cselekményre vonatkozik, s az olvasónak

---

75 A továbbiakhoz lásd KNAPP, *Irodalmi emblematika...*, 98–100; KNAPP és TÜSKÉS, *Emblematics in Hungary...*, 61–63.

76 Dietmar PEIL, „Die emblematischen Illustrationen zu John Barclays *Argenis*”, in *Text und Bild: Aspekte des Zusammenwirkens zweier Künste in Mittelalter und früher Neuzeit*, szerk. Christel MEIER és Uwe RUBERG, 689–731 (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1980).

kell elvégeznie az általánosítást. Amikor megszemélyesítések vagy a regény alakjaihoz kapcsolt allegorikus attribútumok jelennek meg az emblémában, a kép- és jelentésszinteknek ez a keveredése a képalírásban is tükröződik.

Az emblematikus illusztrációknak mintegy a fele szorosan kapcsolódik a regény szövegéhez, a szöveg azonban csak kivételesen határozza meg az embléma *picturáját*. A szereplők többször válnak emblematikus jelentés hordozóivá, más esetekben az emblematikus tanulság a háttérben ábrázolt jelenetre vonatkozik. Az illusztrációk mintegy harmadánál az emblematikus közlés általános szinten marad, és csupán lazán kapcsolódik a cselekményhez. Néhányszor ellentét áll fenn az emblematikus és a szöveget illusztráló képrészek között. Az emblémák egy kis része egyaránt vonatkoztatható az adott jelenetre és az egész cselekményre. Mindez mutatja a kép-szöveg kapcsolatok sokrétűségét és alapvetően didaktikus meghatározottságát.

Az emblémáknak mintegy a negyede kifejezetten politikai üzeneteket hordoz, amelyek az államvezetésre és az uralkodó helyes magatartására vonatkoznak. Számos embléma áttételesen közvetít politikai mondanivalót vagy uralkodóknak szóló tanulságot. Az ilyen típusú emblémák magas aránya jelzi a regény szoros kapcsolatát a fejedelmi tükör műfajával és az állambölcseleti irodalommal. Az illusztrált *Argenis*-kiadások, köztük Fejér fordítása, példazzák az emblematikus kifejezésforma behatolását a fikciós irodalom területére.

Míg az illusztrációkhoz kapcsolt disztichonok fordításai gyakran nehézkesek, a versbetétek fordításai, melyek a hagyományos bokorrimes hatosversek formájában készültek, jobban sikerültek, és növelik a mű életszerűségét. Egyed Emese megfigyelése szerint a klasszicizáló és az érzékeny poétika határán helyezhetők el.⁷⁷ Több helyen eredeti megfogalmazások, képes kifejezések, rejtett vagy explicit humor és más hangulatteremtő megoldások találhatók.

Míg Fejér Antal fordításában nincs cenzori engedély, K. Boér Sándor adaptációja Eszterházy János kolozsvári cenzor engedélyével jelent meg. Boér munkája az öt könyvre osztott 18. századi latin nyelvű kiadásokkal szemben hat, nagyjából egyenlő terjedelmű könyvre tagolódik, a könyveken belüli részekre osztás, az argumentumok és a versbetétek teljes egészében hiányoznak. A hatkönyves beosztás Josse abbé 1732. évi francia átdolgozására emlékeztet.⁷⁸ A lehetőség, amely szerint Boért a regény 1621-es első, fejezettel nélküli kiadása inspirálta a fejezettel mellőzésére, kevésbé valószínű. Az összerjedelem valamivel több mint háromszáz lap, nyolcadrét formátumban, ami önmagában is mutatja az eredeti szövegnek mintegy a harmadára történt rövidítést. A sűrített változat nem fordítás, hanem az eredeti mű központi cselekményeinek és motívumainak kivonatos összefoglalása, újraírása. A könyveken belüli egyetlen tagoló eszköz az új bekezdéseknél beiktatott üres sor, ezek alkalmazása azonban nem követi pontosan az eredeti mű könyveinek fejezetekre osztását. Boér külön

77 EGYED Emese, *Argenisi versek*, előadás az *Omnia sponte fluant: Emlékkonferencia Jankovics József tiszteletére*, Vaja, 2022. okt. 13–15. című tanácskozáson.

78 John BARCLAY, *L'Argénis de Barclay, traduction nouvelle par Mr. l'Abbé Josse* [...], ford. Louis JOSSE, 3 köt. (Chartres: N. Besnard, 1732); GYÖRGY, *A magyar regény előzményei* 288.

előszót írt, amely elé egy Plinius-idézetet illesztett,⁷⁹ és teljes egészében közölte Barclay XIII. Lajosnak címzett ajánlásának fordítását.⁸⁰ A *Naturalis historia* előszavából (Praef. 15) vett idézet – „Res ardua vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem” (Nehéz dolog megmutatni a régiben az újat, tekintélyt adni az újnak, fényességet az elavultnak) – a régi dolgok jelentőségére és aktualitására figyelmeztet. Mivel a regény latin és magyar szövege a szabad adaptáció miatt ebben az esetben nem összevethető, Barclay ajánlásának elejét idézzük:

Barclay, 1776,)(2 [r-v]	K. Boér, 1792, [XI]-XII.
<p>Serenissimo et Potentissimo PRINCIPI LVDOVICO XIII Galliae et Nauarrae Regi Christianissimo, cet. IOANNES BARCLAIVS S. D.</p> <p>Nouo isti generi scriptionis, nec forsitan in Latinis antea uiso, LVDOVICE, Rex Christianissime, ut faueas ipse et fauoris publici uiam regia humanitate aperias, facile poteris exorari. Nunquam enim haec bella, hos casus, regnorumque discrimina et amores pudicae iuuentutis, quos habet iste liber, Tu illo flore aetatis, illa uiuidae indolis laetitia, tam capaci ad seria et remissionem ingenio, contemnes. Videbis uirtutum uitiorumque certamina, nulli quam uestris in aulis atrociora. Despicies, quid indulgentia Regum peccauerit, quidue audacia. Oderis publicae paci infestos, gaudebisque mulctari: Tuas saepe uirtutes reperies: Tua in aliis Heroibus simplicius facta miraberis: popularem denique tuum, tot fatis, tot hostibus exercitum Poliarchum, ipsa uirtutis & dignitatis similitudine habebis chariorem; nec pollues sanctitatem famae tuae, quae Te uirum & Regem ab inassueti candoris fortitudine celebrat, si amabis Argenidem. Satis denique se hic liber Tuae Maiestati probabit, si intelligens, in illo aliquot Principum laudes referri. Tua enim interest, ut, qui tot historiarum materiam orbi daturus es, iam nunc literis faueas, Regum uitam quacunque ratione narrantibus.</p>	<p>A' SZERZŐ BÁRKLÁJNAK, TIZENHARMADIK LAJOS, FRANTZIA KIRÁLYNAK IRT AJÁNLO LEVELE.</p> <p>Hogy ezen újj, és talám eddig Déákba nem szemléltetett Munka nemének kedvezni méltoztatván, ilyen Királyi indulattal, a' közönséges szeretetnek utat nyiss Felsőes Király! könnyen ki-nyerheti esedezésem. Mert soha Néked, ennek ütközeteit, történeteit, és a' szemérmes Ifuságnak szerelméit, ezen mostani életed virágja, oly virgantz érzékenységeid elevensége, és a' múltaságra annyira alkalmas hajlandóságod, megvetni nem engedik. Által látod ebből: suholt a' nemes tulajdonságok, és vétkek edgyütt való hartozolását keményebbnek nem lenni, mint a' Ti udvaraitokban. Meg-ismérheted, mennyire hibázzék az Uralkodóknak mind felette való jószágok, mind pedig mérészségek; gyüölöni fogod a' közönséges tsendesség háborgatóit, és örvendeszsz érdemelt büntetéseken. Sok helyeken találsz nemes dolgaidra, és hires tetteidet más Nagyoktól gyengébben gyakoroltattaknak lenni tsudállod: a' sok szenvedéseken és ellenkezéseken által-ment Földidet Poliárkust pedig, magánál a' nemes tulajdonság 's méltóság képénél kedvesebben fogadhatod. Ugy sem mutskolod-meg hirednek szentségét, mely Tégedet mindenütt ritka vitézségü férfinak, és Királynak rajzol, ha Argénist szereted. Eléggé tethetik továbbá Felsőes vóltodnak ez a' könyv, a' melyben bizonyos Fejedelmeknek közöltetnek történetei: mert Hozzád, a' ki annyi írásokra adsz okot e' világnak, illő dolog, kedvezni olyan betűknek, melyek akármí tzelből-is Királyi életeket festenek.</p>

79 BARCLAY, *Bárkláj Árgénisse...*)(2)-(5).

80 Uo., XI-XVI.

Egy-két apró terminológiai változtatástól eltekintve Boér itt pontosan követi az eredetit. Időnként azzal módosítja a szöveg tagolását, hogy pontosvesszők és kettőspontok helyett új mondatot kezd.

Az előszó címzettjét Boér „Kedves nemzetem”-nek szólítja, művét jellegzetes kicsinyítésekkel „könyvecském”-nek és „Magyar Argénisecské”-nek nevezi. Nem eldönthető, hogy a kicsinyítések a mű erőteljes rövidítésére utalnak vagy egyszerűen a rokokó stílus eszközei. Az első mondat szerint Boér kettős célt tűzött maga elé: az olvasónak gyönyörűséget szerezni és „tisztelni”, azaz elősegíteni az anyanyelv virágzását.⁸¹ Munkájáról így ír: „Fordításom szabad, inkább az érdemesebb tárgyakhoz, mint az egész munkához lévén kötve. A francia D’Alembert fordításbeli ítéletét követtem”, azaz az olyan részeket, amelyek bizonyosan, különösen az ifjúság előtt „kedvetlenek” lettek volna, mint az áldozatok, papi dolgok, „imide amoda rajzolt hosszas versek”, az ország és más közönség dolgairól való komor elmélgedések és hasonlók, Boér elhagyta. Ezek helyett a „gyengécskéket szépítette”, és a „régiségeket érzékeny, természeti ízhez és érzéshez vonzó taldalékokkal segítvén édesítette”. A fordító – Boér szerint – nem követ el hibát az eredetinek „imitt amott új szerzeményecskékkkel ejtett változtatásában”, különösen e munkánál, melynek célja nem annyira történeteket rajzolni, hanem „bizonyos lappangó gúnyolást ejteni”. Rövidített is, „amennyit lehetett”, ezért munkája, saját állítása szerint, „a másik Argenisnek inkább velejének, semmint másának nevezhető”.

Szemléletes képpel – „ebben velem egy hajóban evezőre akadtam” – jelzi, a munka nyomtatása közben tudomást szerzett a másik fordításról. Kijelenti, nem tartja szükségesnek mentegetni a könyv „szerelmes voltát”, mivel mindenki tudja, „hogy a költött történetek szeretettel vannak teli”. A „mulatságra szentelt könyvek” tárgya rendszerint a hűség állandóságának bemutatása „ezer viszontagság” között, hogy végül „mégis borostyánt tegyenek fejére”. Az itt olvasható szerelmes történeteket nem szeplősíti erkölcsstelenség, állítja. A befejezésben „első ifjú tehetsége szüleményé”-nek nevezi művét, és ígéri, ha ezzel megnyerheti a nemzet szeretetét, többekkel is fog áldozni neki.

Boér tehát az ifjúság mellett a felnőtt olvasókra is számított, és munkája alapján a felekezeti tolerancia hívének mutatkozik. Nem lefordította, hanem a cselekmény fő vonulatának megtartásával lényegében újrairta a regényt. Nem állítható, hogy „egyszerű kalandos szerelmi történeté gyengítette” azt.⁸² Szuverén módon bánt az eredetivel: válogatott a forrásszövegből, hangsúlyokat helyezett át, és szabadon formálta a közvetítésre kiválasztott művet. Folyamatosan összevon, tömörít, rövidít, a kitérőket többnyire elhagyja, a történeti, mitológiai, földrajzi és régészeti vonatkozásokat megritkítja. Törekedett az elbeszélés elevebbé tételére, miközben számos részlet, mélyebb összefüggés, humoros vagy ironikus megjegyzés és morális fejtegetés áldozatul esett. A II. könyv XIV. fejezetét például, amely a szerzői szándékot és a remélt hatást reflektálja, Boér teljes egészében elhagyta. A levélbetéteket viszont – rövidítve ugyan, de – csaknem teljes számban lefordította. A cselekmény felgyorsítása helyenként, mint

81 MAY, *A magyar heroikus regény...*, 64–67; EGYED, „Peranhylaeus Argenisben...”, 148–151.

82 GYÖRGY, *A magyar regény előzményei*, 288.

például Poliarchus és Radiobanes összecsapásának ábrázolásában, karikatúra jellegű megoldásokat eredményezett az eredetihez viszonyítva.⁸³

Boér nyelve gördülékeny, hajlékony, kifejező és képekben gazdag. A retorikai eszközök egyik részét a latin eredetiből merítette, másik része saját invenciója. A kedvelt eszközök közé tartozik a hasonlat, a metafora, a megszemélyesítés, az allegória, a körmondát és az aforisztikus megfogalmazás, de nem hiányoznak a tájszavak, népies fordulatok és szólások sem.⁸⁴ A mesterkélt szóalkotás és a jelzőhalmozás csaknem teljesen hiányzik.

Az eddigi áttekintés mutatja, az *Argenis*-fordítások fontos lépést jelentettek az önálló magyar próza történetében. A fordítások a magyar viszonyok között is aktuális politikai, társadalmi és más problémákat vetettek fel, miközben új írói megoldásokkal kísérleteztek. A nyomtatásban megjelent két fordítás, illetőleg adaptáció hozzájárult egy új olvasmánytípus népszerűsítéséhez, és előkészítette a modern regény befogadását. Fejér és K. Boér mindenképp a nemzeti műveltség előmozdítójának tekintette munkáját, és nem hivatkozott a külföldi irodalom megismertetésének szándékára.

Az Argenis mint a magyar regény ösztönzője

Az *Argenis* 18. század végi magyarországi hatásának legfontosabb tanúja Dugonics András két regénye, a latin nyelvű *Argonautica* (1778)⁸⁵ és a magyar nyelvű *Etelka, egy igen ritka magyar kis-aszszony Világos-váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink' ideikben* (1788).⁸⁶ Nem mellékes tényező, hogy Dugonics – többek között – költő, nyelvújító és történetíró volt, aki jelentős szerepet játszott a magyar tárgyú történelmi dráma megteremtésében. Több latin és magyar nyelvű drámát és egy Trója-eposzt írt, elkészítette az *Odüsszeia* első magyar fordítását, átdolgozta Héliodorosz *Aithiopikáját*, kiadta Gyöngyösi István verseit, és lefordította Voltaire filozófiai regényét, a *Zadigot*. Mint Szörényi László megállapította, az argonauták történetét feldolgozó *Argonautica* a neolatin regény történetének jelentős magyar példája, bizonyos értelemben a magyarországi neolatin eposz végső összefoglalása, egyben az *Etelka* előfutára és a romantikus nemzeti eposz egyik forrása.⁸⁷ A mű első változatához írt, kéziratban maradt előszóban (1768) Dugonics megnevezi mintáit: Homéroszt, Vergiliust, Barclay *Argenisét*, Fénelon *Télémaque-ját* és Gyöngyösi Istvánnak az *Aithiopikát* feldolgozó, *Új életre hozott Chariclia*

83 EGYED, „Peranhylaeus Argenisben...”, 150.

84 Példákat idéz MAX, *A magyar heroikus regény...*, 147, 151, 154, 157–158, 164, 166, 171.

85 Andreas DUGONICIUS, *Argonauticorum sive de vellere aureo libri XXIV* (Pozsony–Kassa: Joannes Michael Landerer, 1778). Hasonmás kiadása Szörényi László tanulmányával: Andreas DUGONICIUS, *Argonauticorum sive de vellere aureo libri XXIV*, szerk. SZÖRÉNYI László (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

86 Kritikai kiadása: DUGONICS András, *Etelka*, szerk., tan. PENKE Olga, Csokonai könyvtár. Források 8 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002).

87 SZÖRÉNYI László, „Dugonics és a neolatin regény”, in *Látó szívvel*, szerk. BENDE József, DEÁK Viktória és PÁKOZDI István, 667–673 (Budapest: Vigilia, 2006); László SZÖRÉNYI, „Dugonics' *Argonautica*”, *Camoenae Hungaricae* 3 (2006): 161–168.

(1700) című eposzát.⁸⁸ 1650–1800 között csaknem minden regényelmélet-szerző hivatkozik Homéroszra és Vergiliusra, Dugonics azonban az *Argenist* az *Odüsszeia* elé helyezi,⁸⁹ ugyanakkor kifogásolja a regény terjedőségét.

Az *Argenis* és az *Argonautica* között több tartalmi megfelelés és motívumpárhuzam található.⁹⁰ Mindkettőre jellemző a kalandokban gazdag cselekményvezetés, a csodás események sokasága, a tengerentúli helyszín, a királyi hatalom szentségének hangsúlyozása, az erkölcs és a vallás eszméin nyugvó uralkodás eszméje. A közös motívumokhoz tartozik például a titokzatos származás, továbbá a női ruhába bújt férfi szerető lelepleződése egyik hősi cselekedete alkalmával. Ugyanide sorolható a csodálatos módon felfedezett titkos levelek motívuma, a nem szívesen látott kérő terve a lány megszökötésére, a lány megmenekülése színlelt betegség révén, valamint a szerelmesek hirtelen hangulat- és magatartásváltozásának az ábrázolása. Nem zárható ki a feltételezés, hogy Barclay *Icon animorum*ának nyolcadik fejezete a magyarok tulajdonságainak bemutatásával ugyancsak hatott az *Argonauticára*.⁹¹ Néhány évvel az *Etelka* második kiadása (1791) után Dugonics megjelentette az *Argonautica* rövidített magyar nyelvű változatát (1794).⁹²

Dugonics másik műve, az *Etelka* az első eredeti nemzeti történelmi tárgyú regény magyar nyelven. Műfaja szerint első megközelítésben a gáláns-heroikus államregény típusába tartozik. A szerző nagyszámú történelmi forrást dolgozott fel, amelyek egy részét a jegyzetekben hasznosította. Fő célja II. József németesítő, magyarellenes politikájának közvetett bírálata. A kritika itt élesebb, mint az *Argonauticában*; a cenzúra két évig késleltette a mű megjelenését. Dugonics egyaránt merít az európai regény, az eposz és különböző rövid műfajok hagyományából; egyik megjegyzése szerint modelljei az *Argenis*, Vergilius és Homérosz voltak.⁹³ A hagyománnyal szakító és a korabeli regényirodalom sztenderdjétől egyaránt eltérő hatáselemekkel is kísérletezik, kulturális és nyelvi alapokon álló, új típusú magyarságképet közvetít; a hősnő az ideálisnak tar-

88 „Legi avide et diligenter, ac Vergilius quidem tanto me sui desiderio adfecit, ut diem perdere mihi visus sim, quo ex eo nihil memoriae commendassem, aut legissem saltem. Legi deinde, quamquam serius, Homerum etiam, illum excellentem vatem, ac Virgilii imprimis institutorem, legi Barclai Argenidem, legi Fenelonii Telemachum, legi postremo hungarico opere confectum a Gyöngyössio Caricliam.” Idézi BERÉNYI-RÉVÉSZ, „Humanistische Anregungen...”, 98.

89 „Immo libere fortasse (nam nondum a quoquam hoc iudicio professi audivi) confiteor tamen, et agnosco: in Barclai Argenide esse aliquid divini, quod in Homero frustra quaesieris. Illam incredibilem rerum varietatem dico, ac mirabiliorem prorsus omnium exitum, nec antea provisam conversionem.” Uo., 99. Az előző teljes szövegét a nyomtatványból ugyancsak kihagyott argumentumok szövegével együtt közli SZÖRÉNYI László, *Dugonics Argonauticája – Dugonics’ “Argonautica”* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 31–54, az idézett részlet: 36.

90 BERÉNYI-RÉVÉSZ, „Humanistische Anregungen...”, 97–103.

91 SZÖRÉNYI, „Dugonics és a neolatin regény”, 670; TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Modern filológiai füzetek 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 69–71.

92 DUGONICS András, *A Gyapjas vitézek*, 2 köt. (Pozsony–Pest: Fűskúti Landerer Mihály, 1794).

93 „Etelka, sive Arpadi, ducis Hungarorum incomparabilis filia per modum Argenidis, Virgilii, Homerique epopejæ, ritu fabularum Romanensium feliciter deducta. Primum hoc est in patria nostra originale et vere nationale roman”. Idézi PENKE Olga, „Utószó: Az *Etelka* története és kontextusai”, in DUGONICS, *Etelka*, 409–456, 426, 39. jegyzet.

tott magyar erényeket testesíti meg.⁹⁴ A regény rézmetszeteit ugyanaz a Tischler Antal készítette, mint aki az *Argenis* Fejér Antal-féle fordítását illusztrálta. Az első kiadás akkor jelent meg, amikor a nemesség és az értelmiség különösen fogékonyra vált a nemzeti téma iránt, és a magyar nyelv ügye elsőrendű politikai kérdésnek számított. A regénnyel Dugonics a kor egyik legnépszerűbb írójává lépett elő, 1805-ben már a harmadik kiadás jelent meg.⁹⁵

A számos szereplőt felvonultató, fordulatokban gazdag és szerteágazó szerelmi történet a honfoglalás után, Árpád fejedelem idejében és az azt követő időszakban, pogány környezetben játszódik. A regény magán hordja a 17–18. századi európai regény általános jellemzőit, köztük az *in medias res* kezdetet, az előzmények utólagos előadását egy második elbeszélő révén, a női főhős középpontba állítását és a szerelmi történet fő témaként kezelését. A cselekmény a múlt titkára épül, amely csak a regény végén tárul fel, és lehetővé teszi a szerencsés befejezést. Dugonics számára alapvetően fontos a nemzeti történelmi téma: középkori forrásokra támaszkodva regényes feldolgozását adja a magyarság eredetmítoszának, miközben állást foglal a hun-magyar folytonosság és a magyar–finn rokonság mellett. Az *Argenis*hez hasonlóan az *Etelka* is kulcsregény: allegorikus tanítást tartalmaz a helyes uralkodás módjáról, a korabeli politikai és társadalmi kérdések megoldásának lehetőségeiről, a boldogság törekénységéről és a gondviselés szerepéről, egyben áttételes módon bírálja a bécsi udvar politikáját.

A regény bevezetőjében Dugonics a fikció és a történelmi téma összekapcsolását az erkölcsi tanulság szempontjából szerencsésnek tartó szerzőkhöz csatlakozik. Ugyanitt elsősorban a nőolvasók erkölcsi nevelésében tartja hasznosnak a művet. A heroikus regény egyetemes toposzai mellett az *Etelkában* olyan elemek is kimutathatók, amelyeknél felvetődik az *Argenis*ből történt adaptáció lehetősége.⁹⁶ Az *Argenis*ből és más forrásokból származtatható cselekményelemek jellegzetes magyar környezetben jelennek meg. Az *Argenis* hatása, amely együtt érvényesült a *Télémaque* és a *Zadig*, valamint Dugonics korábbi regénye, az *Argonautica* befolyásával, egyaránt kimutatható a koncepcióban, a politikai mondanivaló és a filozófiai gondolatok megfogalmazásában, a cselekményvezetésben, a szereplők konstellációjában, az elbeszélő motívumokban, az utópikus elemek jelenlétében és némely apró részletben. Azonos a két regény alap gondolata: az ártatlanság és a tiszta szerelem győzelme az ármányok sorozatán. Rokoni politikai tendencia: az aktuális politikai problémák és sérelmek múltba vetített, közvetett ábrázolása és ennek révén az állam refromjára törekvés. Mindkét művet jellemzi az elbeszélő keretbe foglalt didaxis. Közös vonás a cselekmény ahistorikus, fiktív világba helyezése és a beszélő nevek alkalmazása.

A szerelmespár szerepeltetése mindkét műben lehetőséget ad az elbeszélés megketőztetésére: a szeretők ismételten elválnak, és függetlenül egymástól különféle veszélye-

94 BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma* (Budapest: Balassi Kiadó, 1994), 213–215.

95 DUGONICS András, *Etelka, 3., és életemben utolsó kiadás*, 2 köt. (Pozsony–Pest: Fűskúti Landerer Mihály, 1805).

96 A továbbiakhoz lásd BERTHÓTY Ilonka, *Dugonics és Barclay: Bölcsészeti doktori értekezés* (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1909); T.P.I., „András Dugonics”, in *Kindlers neues Literatur-Lexikon, Studienausgabe*, szerk. Walter JENS, 21 köt. (München: Kindler, 1996), 4:938–939.

ket élnek át a végső egyesülésig. Közös sajátosság, hogy a cselekményt ismételten elvi jelentőségű dialógusok és reflexiók szakítják meg, amelyek bemutatják és kifejtik a cselekmény által példázott politikai tendenciákat. A történelem és a történelmi figurák mindkét szerzőnél nem célként, hanem csupán eszközként szolgálnak a politikai elképzelések kifejtésében. Mindkét szerző alkalmazza a történelmi utalást, az erények és bűnök megszemélyesítését, valamint az állammal kapcsolatos különféle elképzelések szembeállítását. Mindketten különböző – történelmi, allegorikus és irodalmi – jelentésszintekkel játszanak, amelyek időnként váltakoznak.⁹⁷ Ugyanakkor jelentős különbségek is vannak: míg például a műfaj megválasztásában Barclay-t művészi szempont vezette, Dugonicsot a cenzúra ösztönözhetette elsősorban. Barclay-nél a forma eredeti, Dugonicsnál kölcsönzés következménye; Barclay-nál a cél egyetemes, Dugonicsnál döntően nemzeti jellegű.⁹⁸

A két mű rokon eszméi közé tartozik az uralkodók óvása a rossz tanácsadóktól és érdemtelen kegyencektől, a jól fizetett hadsereg szükségessége, a lázadók kemény megbüntetése, a henyé életmód kerülése és az alattvalók szabadságának megőrzése. Mindkét műben egy jelentéktelen eseményből lépésről lépésre bontakozik ki a cselekmény, a konfliktust mindkét esetben a riválisok okozzák. A kifejtlet itt és ott benne rejlik az adott helyzetben, a bonyodalom megoldása a feszültség csúcspontján történik. Ugyanakkor az *Etelka* cselekményszövege lazább, a bonyodalom gyakran erőltetett, az epizódok között nincs szoros oksági összefüggés, a szereplők és a cselekmény nem mindig organikusan fonódnak egymásba. Közös jellemző a végkifejtletet késleltető epizódok nagy száma és a történet ismételt megszakítása érdekesítő mozzanatokkal.

A főhősök mindkét regényben inkább passzív szerepet játszanak, szerelmi viszonyuk inkább lírai, mintsem drámai jellegű. Mindketten jövevények, akik titokban tartják előkelő származásukat, és az „isteni eredet” hatását teszik környezetükre. Az elnyerni szándékolt lánnyal az ifjak áldozatbemutatáskor találkoznak először. Közös motívumok, hogy az egyik szerető fél fogságba kerül, a főszereplők készek életükkel megváltani a boldogságot, és a dajka tartja vissza őket az öngyilkosságtól. A Poliarchusszal kapcsolatos mozzanatok egy részét Dugonics nem a férfi főhős, Etele, hanem más személyek sorsával kapcsolja össze. Ugyanígy a két rivális, Archombrotus és Zalánfi jellemvonásait megosztja több szereplő között, miközben történetük némely részletét felcserélve és átalakítva illeszti a cselekménybe. Az átalakítások jelzik, az átvett anyagot igyekezett alárendelni a regény fő tendenciájának.⁹⁹

A közös motívumok közé tartozik a főszereplők testvérének szerepeltetése, az állhatatosság a szerelemben, a riválisok visszautasítása nyomán támadt bosszúvágy, a riválisok megölése párviadalban és a hű emberek segítségének fontossága. Részben azonos a dajkák szerepe is: mindketten fontos előzményeket árulnak el, de míg Selenissa hűtlen lesz Argenishez, Rima a hű szolgáló mintaképe.¹⁰⁰ Szembetűnő még Meleander

97 Vö. SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”...*, 27.

98 BERTHÓTY, *Dugonics...*, 18–19.

99 Uo., 34–35.

100 Uo., 36–37.

és Zoltán fejedelem ingatag jellemének hasonlósága. Barclay remetéje, Aneroestus és Dugonics remetéje egyaránt a világról való lemondás eszményét képviseli, szerepük azonban különbözik.¹⁰¹ A közös motívumok közül megemlíthető végül a csók mint a testvériség záloga, az álruhába öltözés, a három napi gondolkodási idő kérése, a „nép” aktív részvétele az eseményekben, valamint az, hogy az idegen ország hadseregének megjelenése először félelmet kelt, majd világossá válik békés szándékuk.¹⁰²

1790-ben Dugonics elkészítette az *Etelkának Kúlcsa* című kéziratot, amelyben támponokat kívánt adni a regény értelmezéséhez, elsősorban az utókor számára.¹⁰³ Konkrét szövegrészeket idézve sorra veszi II. József uralkodásának hibáit és az országot ért méltánytalanságokat. Mint Penke Olga megfigyelte, a bírálat fontosabb pontjai a regénnyel összhangban az uralkodás önkényessége, a szabadság korlátozása, a törvények egyoldalú megváltoztatása, a magyar helyett a német nyelv erőltetése, a nemesség elleni intézkedések és az idegenek favorizálása. Feltételezhető, hogy a kortárs olvasók magyarázatok nélkül is pontosan értették a rejtett politikai utalásokat.¹⁰⁴

Kitekintés

A vizsgálat eredménye, hogy míg Barclay regénye a 18. század vége felé Nyugat-Európában feledésbe merülni látszik,¹⁰⁵ az *Argenis* a korabeli európai irodalom legismertebb művei közé tartozott a 17–18. századi Magyarországon, annak ellenére, hogy – a legtöbb nyugat-európai irodalomtól eltérően – itt hiányzik a mű által inspirált 17. századi prózaregények, a folytatások és a nyomtatásban megjelent fordítások hosszú sora. A latin eredetit egyszer sem adták ki Magyarországon, hiányoznak a lelkes fogadtatás korai szöveges megnyilvánulásai. Nem készült az első spanyol fordításokhoz vagy Martin Opitz fordításához mérhető korai és irodalmi minőségű fordítás,¹⁰⁶ hiányoznak a színpadi adaptációk. A produktív recepció közép-kelet-európai viszonylatban is megkésett az 1697-ben megjelent lengyel és az 1751-ben kiadott orosz fordításhoz viszonyítva.

Ugyanakkor nem kétséges, hogy a latin eredeti, a kézirat és a nyomtatásban megjelent fordítások, adaptációk és a regény által inspirált alkotások egyaránt jelentős szerepet játszottak a politikai tudás, egy immanens fejedelmi oktatás és bölcsességtan narratív közvetítésében. A 18. század második felében felerősödő érdeklődés egyik le-

101 Uo., 25–27.

102 Uo., 29–30.

103 Szövegét közli: DUGONICS, *Etelka*, 2002, 462–471.

104 Bessenyei György *Tariménes útazása* (1802–1804) című állambölcséleti regényével kapcsolatban – részletes vizsgálat nélkül – ugyancsak felvetődött az *Argenis* mintaszerepének lehetősége. BESSENYEI György, *Tariménes útazása*, szerk. NAGY Imre, Bessenyei György összes művei (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 50.

105 SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis”...*, 1.

106 Charles J. DAVIS, „John Barclay and His *Argenis* in Spain”, *Humanistica Lovaniensia* 32 (1983): 28–44; Martin OPITZ, *Gesammelte Werke*, Bd. III, 1–2. Teil: *Die Übersetzung von John Barclays „Argenis”*, szerk. Georg SCHULZ-BEHREND, Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 296–297 (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1970).

hetséges oka, hogy az *Argenis* – kezdetleges módon ugyan, de – előreutal a felvilágosult abszolutizmus némely sajátosságára.¹⁰⁷ Az elemzés aláhúzza a megfigyelést, amely szerint a 18. századi magyar irodalomban a fordítások és átdolgozások aránya jóval magasabb volt az eredeti művek arányánál a megelőző időszakhoz viszonyítva.¹⁰⁸ Bár az *Argenis*-fordítások eltérő esztétikai minőséget képviselnek, Dugonics két regényével együtt ezek is hozzájárultak a 18. század második felének irodalmi teljesítményéhez, a nyugat-európai irodalmakhoz viszonyított elmaradottság felszámolásához és új, eredeti művek ösztönzéséhez.

A nyomtatásban megjelent két fordítás ösztönözte az *Argenis* elbeszélő modelljének meghonosítását, és elősegítette a magyar nyelvű irodalom térnyerését. Az előszavak gazdagították a fordításelméleti szövegek korpuszát. Míg az orosz fordítás előszava politikai regényként tekint a műre,¹⁰⁹ a regény politikai vonatkozásait – feltehetően a cenzúra miatt – egyik magyar fordítás előszava sem említi külön. Boér kivonatos adaptációja nemzetközi viszonylatban is unikálisnak tűnik az *Argenis*-átdolgozások között. A fordítások és átdolgozások módszeres lexikológiai, elbeszéléstechnikai, poetológiai-retorikai, nyelvi-stilisztikai vizsgálata, a fordítók és átdolgozók latin nyelvtudásának, tárgyi-lexikai ismereteinek és műveltségbeli felkészültségének elemzése, valamint a forrásként használt kiadások meghatározása külön feladat. Ezek alapján mérlegelni lehetne az egyik vagy másik kézirat fordítás kiadásának lehetőségét. Dugonics koncepciójában sajátos módon egymás mellé kerültek az abszolutizmust legitimáló udvari-heroikus történelmi regény és a felvilágosult politikai regény modelljei.¹¹⁰ Az *Argenis* által is inspirált fő műve jelentősen hozzájárult a politikai-didaktikus fikcióra fogékony olvasóközönség létrejöttéhez, ösztönözte a nemzeti történelem iránti érdeklődést, hatása a történelmi drámában és a nemzeti eposzban egyaránt kimutatható.

---

107 SIEGL-MOCAVINI, *John Barclays „Argenis“...*, 376.

108 LENGYEL Réka, „Előszó”, in *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, 7–14 (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016).

109 Capucine CARRIER, *Trediakovskij und die „Argenida“: Ein Vorbild, das keines wurde*, *Specimina Philologiae Slavicae* 90 (München: Otto Sagner, 1991), 300, doi: [10.3726/b12149](https://doi.org/10.3726/b12149).

110 Christopher MEID, *Der politische Roman im 18. Jahrhundert*, *Spectrum Literaturwissenschaft* 73 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2021).